

Tilburg University

Populisme en representatieve democratie

Adams, M.

Published in:
Netherlands Journal of Legal Philosophy (NJLP)

Publication date:
2008

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Adams, M. (2008). Populisme en representatieve democratie. *Netherlands Journal of Legal Philosophy (NJLP)*, 2008(3), 267-277.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Lettres Persanes 12. Populisme en representatieve democratie

Maurice Adams*

In deze rubriek kijken auteurs, in navolging van Montesquieu, door de ogen van een vreemde naar ontwikkelingen in hun eigen land.

Het Vlaamse dagblad *De Standaard* publiceerde op 28 juni 2008 een dubbel-interview met Jean-Marie Dedecker en Geert Wilders. Wilders is in Vlaanderen genoegzaam bekend, en dit niet alleen omwille van zijn recente pleidooi voor een eenmaking van Nederland en Vlaanderen. Dedecker daarentegen is in Nederland wat minder bekend, ondanks dat ook hij een stemmentrekker van formaat lijkt te zijn, volgens de plaatselijke opiniepeilingen sterker nog dan Wilders. Hoe dan ook, beide heren hebben een gelijkaardig parcours afgelegd. Allebei startten ze hun politieke carrière in de liberale moederpartij, respectievelijk de VLD en de VVD, en verlieten ze deze partijen met slaande deuren omwille van onvrede met het door hen als soft en weinig liberaal ervaren beleid van die partijen (ten aanzien van vrijwel alles). En beiden richtten ze vervolgens een eigen politieke partij op, respectievelijk de Lijst Dedecker (LDD) en de Partij voor de Vrijheid (PVV). Uit het vermelde interview blijkt tevens dat ze ook heel wat verschillen van inzicht hebben. Maar in ieder geval één ding hebben ze verder nog gemeen: ze worden allebei 'populist' genoemd. Ik citeer een passage uit het interview:

De Standaard: 'U wordt allebei wel eens populist genoemd. Stoort u dat?'

Wilders: 'Het ligt eraan hoe je populisme interpreteert. Met het geluid van de *vox populi* is niets mis, maar het heeft zijn grenzen. Ik ben er niet voor, zoals Rita Verdonk in Nederland, dat iedereen maar roept en wij schrijven het op in ons verkiezingsprogramma. Je moet zelf het begin hebben van een ideologie. Maar als die vervolgens aansluit bij veel kiezers? En die kiezers mogen jou ook corrigeren, daar is niets mis mee. In de plaats daarvan hebben we grote oude partijen die als olifanten geen millimeter bewegen of transparant zijn.'

* Universiteit van Tilburg en Universiteit Antwerpen. Rob van Gestel en Willem Witteveen (beiden UvT) leverden commentaar, waarvoor dank.

De Standaard: 'Dat is toch net populisme: de karikatuur van het gezonde verstand van de brede massa versus de verrotte politieke elite?'

Wilders: 'Dat is geen karikatuur, dat is de waarheid. U bent bevooroordeeld. Een karikatuur is een schijnwerkelijkheid. We praten hier niet over een schijnwerkelijkheid.'

Dedecker: 'Ik denk dat wij oplossingen voorstellen en zij hebben geen antwoord op ons. En daar kunnen die luitjes niet tegen. Het systeem is verrot, anders hadden we geen reden van bestaan.'

De Standaard: 'Is het volk dan niet dom? U haalde geen tien procent bij de verkiezingen.'

Dedecker: 'Het volk is niet dom. Maar wij moeten vechten tegen structuren, tegen een verzuiling die al honderd jaar bestaat. Tot het volk ziet dat de limieten zijn bereikt.'

Het interview in het algemeen, en deze frase in het bijzonder, is interessant, onder meer omdat het heel wat blootlegt van de 'populist Zeitgeist'¹ en het populisme. Beide heren voelen volgens mij heel precies aan waar het in het populisme om gaat, en waarom ze aanwezig zijn in het politieke landschap. Dat is een claim die enige uitleg vereist.

1 De 'populist Zeitgeist'

Er zijn natuurlijk meer politici en politieke partijen of bewegingen die met het epitheton 'populist' worden of werden geduid: in Nederland gaat het om bijvoorbeeld Pim Fortuyn (Lijst Pim Fortuyn), Rita Verdonk (Trots op Nederland), Jan Marijnissen/Agnes Kant (Socialistische Partij), en misschien ook wel Marianne Thieme (Partij voor de Dieren). In Vlaanderen zijn Filip Dewinter (Vlaams Belang) en de al vermelde Jean-Marie Dedecker vermeldenswaard. Ook Steve Stevaert, de voormalige leider van de Vlaamse sociaaldemocraten (de Sp.a: *sociaal progressief alternatief*) stond bekend als een zelfverklaarde populist. Frankrijk kent Jean Marie Le Pen (Front National), Oostenrijk Jörg Haider (eerst Freiheitliche Partei Österreichs, later Bündnis Zukunft Österreich (BZÖ)), en in Italië is er Umberto Bossi (Lega Nord) en misschien ook de persoon van Silvio Berlusconi (voorheen Forza Italia, maar vandaag actief in de Popolo della Libertà). En buiten Europa: wat te denken van Hugo Chavez in Venezuela? En ik vergeet er vast nog wel een aantal. Het populisme lijkt vandaag aan een opmars bezig, het woord is

1 Dit is ook de titel van een artikel van mijn Antwerpse collega Cas Mudde, waaraan ik veel inspiratie heb ontleend. Zie C. Mudde, 'The Populist Zeitgeist', *Government and Opposition* 2004 (39), p. 541-563. Zie verder het standaardwerk van P. Taggart, *Populism*, Buckingham: Open University Press 2000.

althans niet meer uit het politieke discours weg te denken; het is *en vogue*.² En dan rijst eerst en vooral de vraag: wat is populisme? Wat hebben deze partijen en bewegingen gemeen?

Behalve dat in vrijwel alle gevallen de vermelde politieke partijen en bewegingen onder leiding staan van een als charismatisch ervaren leider – dat is de kapitein die met vaste hand het ‘schip van staat’ door roerige wateren weet te manoeuvreren –, worden ze door buitenstaanders doorgaans negatief geduid. En dan gaat het er niet om hen slechts te kenmerken als personen en partijen die nu eenmaal andere politieke inzichten hebben, gewone politieke tegenstanders dus, maar om hen als een gevaar voor het welzijn van de natie te brandmerken. Ze hanteren, zo gaat dan het betoog, een simplistisch en demagogisch discours, verwoorden gevaarlijke onderbuikgevoelens en komen met te eenvoudige oplossingen voor moeilijke vraagstukken. Max van Weezel schrijft in *Vrij Nederland* van 26 april van dit jaar dat de ‘Tonnies’, dat zijn de trotse aanhangers van Trots op Nederland van mevrouw Rita Verdonk, een hang naar een autoritaire vorm van democratie verraden.³ Een en ander doet natuurlijk wel wat conceptuele vragen rijzen. Wanneer is iets simplistisch en wanneer niet, en wie mag dat bepalen? Hoe onderscheid je een te eenvoudige van een gepaste oplossing? Op basis van welk criterium kun je bepalen dat onderbuikgevoelens alleen maar dat zijn, en ook niets meer dan dat? Ralf Dahrendorf heeft eens geschreven dat het populisme van de één de ware democratie is voor de ander.⁴ Die tegenstelling blijkt ook uit het interview met Dedecker en Wilders: ‘Dat is geen karikatuur, dat is de waarheid’, laat Wilders ons weten wanneer de journalist hem voor de voeten werpt dat hij van de tegenstelling tussen oude en nieuwe politiek – de verrotte politieke elite versus de brede massa – een karikatuur maakt.

In ieder geval lijkt het populisme weinig ideologisch. Populisten worden niet alleen aangetroffen onder wat veelal als politiek (extreem-)rechts wordt ervaren – hoewel de meeste Europese als populistisch benoemde partijen en politici vandaag de dag zich wel aan die zijde van het spectrum lijken te bevinden –, maar ook onder zogenoemde linkse politici en politieke partijen. In Nederland is de SP het voorbeeld bij uitstek. De vermelde par-

2 Nieuw is het populisme echter niet: men herinnere zich in Nederland bijvoorbeeld Boer Koekoek, die zijn politieke hoogtijdagen beleefde in de jaren zeventig. Het populisme blijkt zich voor het eerst breed te hebben gemanifesteerd als een antikapitalistische volksbeweging in Zuid-Amerika. Zie hierover reeds E.A. van Niekerk, *Populisme en Politieke Ontwikkeling in Latijns-Amerika*, Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam 1972.

3 M. van Weezel, ‘Rita Avant la Lettre’, *Vrij Nederland* (26 april 2008), p. 15. Van Weezel roept in deze context ook het beeld op van de opkomst van het nationaalsocialisme voor de Tweede Wereldoorlog.

4 R. Dahrendorf, ‘Acht Anmerkungen zum Populismus’, *Transit. Europäische Revue* 2003 (25), p. 156.

tijen representeren in ieder geval een scala aan verschillende ideologieën en ‘ismen’: nationalisme, ecologisme, socialisme, liberalisme, racisme, enzovoort. Zo bezien evoceert het populisme in ieder geval geen traditionele eenheidsideologie.

Maar misschien is er een ander gezamenlijk kenmerk, een kenmerk dat wat meer objectief te duiden is en als een begin van ideologie, een ‘dunne’ ideologie, bestempeld zou kunnen worden. En dat is dat alle populistische partijen en bewegingen zich afzetten tegen de gevestigde politieke partijen en waarden, en ze allemaal problemen hebben met de wijze waarop volgens hen de democratie vandaag functioneert, althans de wijze waarop door de gevestigde politici wordt omgegaan met de burgers. Dat is een negatieve kwalificatie van het populisme, een kwalificatie die aangeeft waar de populistische problemen mee hebben. Het lijkt erop dat het populisme als gemeenschappelijk kenmerk heeft de idee dat de gevestigde politiek niet genoeg naar het volk luistert. Het is inderdaad opvallend hoe vaak in het discours van politici die voor populistisch worden gehouden er wordt gereferreerd aan de wereldvreemde en politiek correcte politieke elite die gezegd geen enkele voeling heeft met het volk. Populisten willen de status van het volk in de democratie verheffen. Een van de slagzinnen van Filip De Winter, tot voor kort de onbetwiste voorman van het extreem-rechtse Vlaams Belang (VB), was niet voor niets: ‘Wij zeggen wat u denkt, en doen wat we zeggen.’ De impliciete mededeling is duidelijk: de rest doet dat dus niet. Hetzelfde gaat op voor de vermelde Jean-Marie Dedecker. Deze man heeft helemaal niets met de racistische ondertoon van het VB, en zet zich er als oerliberaal uitdrukkelijk tegen af. Maar hij is wel degelijk van mening dat de gevestigde politici zich niet al te veel van de wil van het volk aantrekken. En dat moet volgens dezelfde Dedecker dus anders, wat dan weer resulteert in een wij-zijdenken. Ik citeer opnieuw uit het interview: ‘Ik denk dat wij oplossingen voorstellen en zij hebben geen antwoord op ons. En daar kunnen die luitjes niet tegen.’

Ook in Nederland wordt door diegenen die voor populistische doorgaan veelvuldig beweerd dat onder de Haagse kaasstolp niet wordt geluisterd naar het volk (die kaasstolp is dan inwisselbaar voor de Brusselse eurocratie of de ‘Wetstraat’⁵). Mevrouw Verdonk stelt zich bijvoorbeeld de volgende vraag (de verontwaardiging moet de lezer er zelf maar even bij denken): ‘Is het fatsoenlijk om 98% van de Nederlanders uit te sluiten van de democratie? U mag één keer uw stem uitbrengen en hup, verkiezingsbeloftes worden overboord gesmeten en ze gaan op de Haagse vierkante kilometer hun eigen gang.’⁶ De vraag stellen, zo blijkt, is hetzelfde als het antwoord geven. Of

5 Dat is het Belgische equivalent van het Binnenhof in Nederland.

6 Te vinden op de website van haar politieke beweging: <www.trotsopnederland.com>.

nog, deze meer prescriptieve uitspraak van haar: 'De minderheid krijgt geen gelijk. Zo gaat dat in een democratie. Dan weet je dat de meerderheid uiteindelijk bepaalt wat er gebeurt.'⁷ Verdonk lijkt hier een aanhanger van de Atheense democratieopvatting: naar de meerderheid hebben de volksvertegenwoordigers nu eenmaal te luisteren, om vervolgens de meerderheidswil te kunnen uitvoeren.⁸ Hoe dan ook, in het eerstvermelde citaat wordt de politieke elite en haar elitaire politiek impliciet tegenover de gewone burger, de volksmens, geplaatst. En dat Verdonk zichzelf ziet als de woordvoerder van de miskende gewone burger mag duidelijk zijn.

De logische consequentie van het voorgaande is dat het volk als een cultureel homogeen en monolithisch blok wordt voorgesteld. En dat volk is dan te vinden in wat ook wel het 'Heartland' wordt genoemd: dat is de virtuele plek waar die gewone hardwerkende Vlaming of Nederlander, lid van de zwijgende 'moral majority' (de outsiders) die de spitsvondigheden van de professionele politici en hun gevolg (de insiders) niet meer kan volgen en/of waarderen, woont. Wat mij betreft is het onderscheidende criterium van alle populistische politici en partijen inderdaad hun anti-establishment-retoriek, en het feit dat zij zich erop beroepen *als enige* de stem van het volk op adequate wijze te representeren.

Vooraf dat laatste betekent dat je dan ook geen respect meer hoeft te hebben voor andere visies, en dat je ook geen dialoog over de volkswil meer hoeft aan te gaan. Sterker nog, die dialoog is eigenlijk een vorm van zwakte; als je immers toch de ware woordvoerder van de meerderheid bent en de wil van het volk al kent, is die dialoog, die toch maar corrumperend werkt, ook niet meer nodig. Ik associeer het populistische discours in die zin in sterke mate met dat van de revolutionairen na 1789, met Robespierre als de leider en Saint-Just als ideoloog. Beiden verengden het abstracte revolutionaire gedachtegoed tot de vraag wie er *in feite* de macht had om de wet aan het volk op te leggen. Van een conceptuele en metafysische constructie als de 'algemene wil' – zo invloedrijk verwoord door Rousseau⁹ – maakten zij immers de empirische realiteit van de volkswil, meer specifiek de wil van de derde stand. Dat dit vanuit hun perspectief bepaald geen onbelangrijk gegeven was, mag ook duidelijk zijn: zij achtten zich destijds immers de enige legitieme woordvoerders van de derde stand. Door aldus te handelen, konden zij hun eigen mens- en maatschappijbeeld vervolgens als 'natuur-

7 Aldus Verdonk in een interview met de dagbladen van de groep De Pers op 24 maart 2008.

8 Voor het gemak vergeet ik dan maar even dat in het klassieke Athene slechts een minderheid van de bevolking als stemgerechtigde 'burger' werd beschouwd: alleen mannen, met uitsluiting van slaven en vreemdelingen.

9 Over de daadwerkelijke invloed van Rousseau op de burgers en politiek in revolutionair Frankrijk, zie J. Miller, Rousseau. Dreamer of Democracy, New Haven/London: Yale University Press 1984.

lijk' voorstellen en waren zij boven elke kritiek en elk debat verheven.¹⁰ Een dergelijk standpunt ligt dus ook besloten in de populistische retoriek: 'wij weten wat echt goed voor u is, en verwoorden dat voor u'. Discussie is dan niet echt meer nodig, en al helemaal niet met gecorrumpeerde politici.¹¹

2 Representatie

De kwestie van de representatie verdient hier een aparte behandeling. Vaak wordt gezegd dat populistten tegen de representatieve democratie zijn. Een dergelijk standpunt zou het gevolg kunnen zijn van wat in het voorgaande werd geconstateerd: indien de politieke elite, zoals populistten beweren, inderdaad niet genoeg rekening houdt met de wil van het volk, zou er wel eens weinig anders op kunnen zitten dan het volk zelf de macht te geven. De volksvertegenwoordiging zou in deze logica eigenlijk alleen maar als een lastige tussenstop functioneren. In het politieke actualiteitenprogramma *Buitenhof* van 13 april 2008, zegt voormalig VVD-voorman Frits Bolkestein dat hij niets in de voorstellen voor directe democratie van Rita Verdonk ziet: 'Dat is een recept voor ellende.' Verder benadrukt hij dat de liberalen voor een vertegenwoordigende democratie zijn, en niet voor het laten meepraten door burgers via internet.¹² Daarmee alludeert Bolkestein op wat Verdonk haar stemmers wilde laten doen. Ze heeft haar kritiek op politiek Den Haag immers gekoppeld aan een vorm van internetdemocratie, door middel waarvan ze voortdurend bij de kiezer gaat peilen wat die wenst: de belangstellende burger die via een wikipedia-achtige website bekend mag maken wat de politieke onderwerpen zijn die op de agenda van Trots op Nederland moeten staan. Het volk zet de agenda.

Hoewel bij Verdonk inderdaad tendensen aanwezig zijn die in de richting van meer directe democratie wijzen – haar discours is echter wat diffuus –

10 Auteurs als Arendt en Furet hebben op de gevaren van deze attitude gewezen: de soevereiniteitsleer die tijdens het *Ancien Régime* immers despotische macht mogelijk had gemaakt, dat is de leer waarin bepaalde groepen of personen het voor het zeggen hadden omdat ze hun bevoegdheden en gezag van God hadden gekregen, werd na de Franse Revolutie namelijk gewoon voortgezet. Met dit verschil dat 'Het Volk' de transcendente autoriteit was geworden. Zie H. Arendt, *On Revolution*, London: Penguin 1973; F. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris: Gallimard 1978; R. Foqué & A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming*, Arnhem/Antwerpen: Gouda Quint/Kluwer 1990, p. 170 e.v., 184-185. Hetzelfde zag je overigens tevens in het utopische gedachtegoed van charismatische figuren als Lenin of Stalin, een Duce of Pol Pot, die ook steeds de volkswil zeiden te incarneren. Zie hierover bijv. H. Achterhuis, *De erfenis van de utopie*, Amsterdam: Ambo 1998.

11 Partijvorming, lange debatten en meningsverschillen worden dan best vermeden, zo lezen we ook bij Rousseau. Zie J.J. Rousseau (red. B. van Roermund), *Het maatschappelijk verdrag*, of beginselen der staatsinrichting, Amsterdam: Uitgeverij Boom 1995, boek IV, hfdst. 2.

12 De tegenstelling die Bolkestein hier neerlegt tussen enerzijds het laten meepraten van burgers via internet, en anderzijds het voorstander zijn van een representatieve democratie, alsof het elkaar uitsluitende categorieën zijn, is me *logisch gezien* niet helemaal duidelijk.

zou het een misverstand zijn populisten als tegenstanders van een representatieve democratie te duiden. Ook Wilders lijkt dat te bevestigen, hij heeft althans niet zo veel op met de internetdemocratie van Verdonk. 'Met het geluid van de *vox populi* is niets mis, maar het heeft zijn grenzen. Ik ben er niet voor, zoals Rita Verdonk in Nederland, dat iedereen maar roept en wij schrijven het op in ons verkiezingsprogramma.' Wilders wil de representatieve democratie dus niet failliet verklaren, zo lijkt het. Het gaat erom dat de gevestigde politici beter moeten luisteren naar het volk, de *vox populi* beter moeten proeven. 'Je moet zelf het begin hebben van een ideologie. Maar als die vervolgens aansluit bij veel kiezers? En die kiezers mogen jou ook corrigeren, daar is niets mis mee.' Populisten willen de burgers verlossen uit de door hen ervaren ketenen van onderdrukking, om Rousseau maar eens te parafraseren.¹³ Zo bezien is het populisme, als symptomatische antibeweging, ook een fenomeen dat zich manifesteert in tijden van vermeende politieke crisis, tijden waarin de kloof tussen burger en politiek zich meer en meer lijkt te verdiepen of althans door sommigen als steeds dieper wordt ervaren. Een tijd waarin het geïnstitutionaliseerde politieke handelen als belangrijkste belemmering van de vrijheid wordt gezien, omdat die politiek niet zou doen wat de burger wenst. 'Het systeem is verrot, anders hadden we geen reden van bestaan', zo luidt het bij Dedecker in het vermelde interview.

Daarmee belanden we uiteindelijk bij de meer principiële discussie over de betekenis van die representatieve democratie. Want hoewel het afschaffen daarvan niet de kern van de populistische zaak is, kan het desondanks geen kwaad, juist omdat bij het functioneren daarvan volgens populisten wel een probleem ligt, dat begrip nader te analyseren. Om dat te doen, moeten we eerst weten waarom die representatieve democratie eigenlijk werd ingericht. Dat is eerst en vooral een normatieve vraag.

Representatie, evenredige representatie zelfs, wordt vooral gezien als een rem op de waan van de dag, als een buffer tegen, inderdaad, populistische meerderheden, een stelsel waarin niet één partij het voor het zeggen heeft en waar het politieke debat wordt opgezocht en samenkomt. Of nog, als een vorm van noodzakelijke arbeidsdeling. Wat dit laatste aangaat: één van de vaders van de representatie in de Moderne tijd, Abbé Emmanuel Joseph Sieyès, stelde al dat indien een complexe en moderne samenleving (in zijn geval ging het meer specifiek om het 'revolutionaire' Frankrijk) één unieke politieke entiteit met één 'algemene wil' wilde zijn, dat het dan moest kiezen voor een concept van vertegenwoordiging.¹⁴ Directe democratie was volgens Sieyès onmogelijk in een dichtbevolkt land. Het zou slechts leiden

13 'De mens wordt vrij geboren, en is alom geketend.' Rousseau 1995, boek I, hfdst. 1, p. 43.

14 Zie vooral zijn bekende 'Qu'est-ce que le Tiers état?' uit 1789.

tot versplintering in vele particuliere belangengroepen! Vandaar de loskoppeling van volk en vertegenwoordigers, waardoor dan tevens de mogelijkheid zou ontstaan om los van particuliere belangen – zonder last of ruggespraak – te handelen. De ‘reaalpoliticus’ Sieyès zette zich daarmee af tegen de in die dagen al even invloedrijke opvattingen van dé woordvoerder van de directe democratie: Jean-Jacques Rousseau.¹⁵

Representatie lijkt wezenlijk in een hedendaagse democratie, omdat er distantie, verantwoordelijkheid en vertrouwen in tot uiting (zouden moeten) komen. *Distantie* is belangrijk omdat er zoals gezegd tussen ‘geregeerde’ en ‘regeerder’ nu juist afstand moet bestaan, en dit omdat de regeerder het ‘algemeen belang’ moet behartigen en daarvoor speelruimte nodig heeft (en inderdaad ook moet onderhandelen en compromissen moet kunnen sluiten). Ook *verantwoordelijkheid* is van belang, omdat de regeerder steeds in een publiek debat verantwoording moet afleggen, om vervolgens bij verkiezingen te kunnen worden beoordeeld op de wijze waarop hij die verantwoordelijkheid heeft genomen. Verkiezingen kunnen het politieke leven daarmee onttrekken aan de loutere macht of de wil van de sterkste. En *vertrouwen* ten slotte, omdat de regeerder de vermelde speelruimte alleen maar kan invullen als hij daarvoor het vertrouwen geniet van de geregeerden.¹⁶ In deze zienswijze verschillen democratische instellingen van andere instellingen, doordat het gezag ervan uiteindelijk afhangt van het *vertrouwen* van de kiezers. Wat dit aangaat, zijn verkiezingen graadmeters van vertrouwen.

15 Toch koesterde de idealist Rousseau zelf weinig illusies in dit verband: hij lijkt althans geen activist te zijn geweest die, overtuigd van het eigen gelijk, zijn denkbeelden over directe democratie in de praktijk wilde opleggen. Rousseau veroorloofde zich een radicaliteit die niet gebonden werd door reële haalbaarheid. Democratie in de specifieke vorm die hij eraan had gegeven, kon immers maar gedijen, zo stelde hij, in een kleine gemeenschap met zelfstandige burgers en weinig verschillen tussen rijk en arm; Rousseau zelf spiegelde zich aan zijn geboorteplaats, het door hem geïdealiseerde Genève. Het was een zo volmaakte staatsvorm dat die niet van deze wereld kon zijn. ‘Als er een volk van goden bestond, zou het democratisch geregeerd worden. Een zo volmaakte regering is niet weggelegd voor mensen.’ Voor Rousseau was het feitelijk ondenkbaar ‘dat het volk onafgebroken in vergadering bijeen blijft, om zich met de zaken van algemeen belang bezig te houden, en het is gemakkelijk in te zien dat men daarvoor geen commissies kan instellen zonder de bestuursvorm te veranderen’. Zie Rousseau 1995, boek III, hfdst. 4, p. 100 en 102.

16 Zie hierover pertinent D.H.M. Meeuwissen, *Capita Selecta van Rechtsfilosofie*, Groningen: University Press 2002, p. 208-211.

3 Op bezoek in ‘de kloof’: de democratische uitdaging

En juist met dat vertrouwen lijkt het vandaag dus mis. Uit het recente nationale kiezersonderzoek door het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek¹⁷ blijkt dat 93% (!) van de Nederlanders meent dat politici meer beloven dan ze kunnen waarmaken, en dit ‘tegen beter weten in’. En een substantiële minderheid van 42% van de mensen uit de hogere inkomensklasse denkt dat ministers en staatssecretarissen vooral op hun eigenbelang uit zijn. Bij de lagere inkomenscategorieën ligt dat op 50%. Bijna de helft van de respondenten denkt bovendien dat je alleen Kamerlid kunt worden met behulp van politieke vrienden, eerder dan op basis van bekwaamheden. Ook blijkt dat de helft van de ondervraagden van mening is dat de politiek niet openstaat voor hun mening, en een kwart zegt dat van die mening zelfs geen notie wordt genomen. Uit het onderzoek blijkt ook nog dat het cynisme over de politiek toeneemt – het wantrouwen is groot –, en dat twee op de drie Nederlanders van mening zijn dat de kloof tussen burger en politiek groeiende is. De Nederlandse cijfers worden bevestigd door wat ouder kwantitatief onderzoek van de Vlaamse sociologen Mark Elchardus en Wendy Smits, die concluderen dat de steun voor de democratie in België aan het verdwijnen is. Dit is te wijten aan een toegenomen wantrouwen in de instellingen in het algemeen en wordt dan op de politieke instellingen toegespitst of geprojecteerd. De politiek krijgt de schuld van alles wat misgaat.¹⁸

Op zich lijkt me een kloof tussen burger en politiek geen probleem. Sterker nog, ik heb al aangegeven dat die kloof wezenlijk is verbonden met het idee van representatie zelf. Meeuwissen ziet vertegenwoordiging in die zin – en naar mijn aanvoelen terecht – als de institutionalisering van de zo nodige reflexieve bemiddeling tussen burger en politiek door regering en parlement.¹⁹ Die reflexieve bemiddeling moet dan, zoals gezegd, de gelegenheid bieden om het algemeen belang te dienen. Deze bemiddeling dient plaats te vinden tussen het algemene en abstracte enerzijds, en het bijzondere en concrete anderzijds, en ook tussen de politiek en de samenleving. Het corollarium van dit alles is dat in een *ideale* representatieve democratie de burgers die bemiddeling ook aanvaarden. Ze moeten een evenwichtige verhouding vertonen tussen enerzijds hun politieke eisen en verlangens, en anderzijds de steun en het vertrouwen die ze tezelfdertijd aan het politieke bedrijf moeten geven. Dat houdt bijvoorbeeld in dat burgers bereid

17 Zie vooral hoofdstuk 13.4 onder het kopje ‘Vertrouwen in de politiek’. Het onderzoek werd in augustus 2008 gepubliceerd, maar werd uitgevoerd rond de landelijke verkiezingen van 22 november 2006. Te vinden op de website van het CBS: <www.cbs.nl>.

18 M. Elchardus & W. Smits, *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*, Brussel: VUBPress 2002.

19 Meeuwissen 2002, p. 209-211.

behoren te zijn het gezag van de gezagsdragers te aanvaarden, ook wanneer er beslissingen worden genomen waar ze in principe niet achter staan. In de betrokkenheid van de burgers met de politiek en de overheid moet een evenwichtige verhouding bestaan tussen hun instrumentele oriëntatie die rekent in termen van efficiëntie en tastbare resultaten, en hun affectieve verbondenheid en identificatie met hun politieke leiders en instituties.²⁰ De burger zou in zijn politieke betrokkenheid dus een evenwicht moeten vinden tussen een aantal schijnbaar tegenstrijdige houdingen: betrokkenheid *en* afstandelijkheid, activisme *en* berusting, protest *en* aanvaarding. Het politieke besluitvormingsproces behoort voor de burger in die zin meer te betekenen dan een utilitaristisch instrument om zijn individuele belangen veilig te stellen. In een ideale wereld belichaamt het idee van representatie dit alles, en daar is wat mij betreft niets mis mee.

Maar ik zou desondanks een onderscheid willen maken tussen een verantwoordte kloof tussen burger en politiek enerzijds, zoals zojuist verwoord, en anderzijds een kloof die de veruitwendiging is van wat ik de 'vervreemding' tussen de burgers en vertegenwoordiger(s) zou willen noemen. En in de mate dat het onderzoek door het CBS die tweede kloof weergeeft – en in samenhang gelezen lijken de gegevens me daar wel op te wijzen – is er wel degelijk een probleem.

In ieder geval kan geen enkele wetgever of politicus het zich permitteren de publieke mening en het volksgevoel te negeren, los van de vraag of die mening of dat gevoel helemaal terecht is of niet. En dit omdat de geldingskracht van een democratisch bestel *in sociologische zin* zo sterk afhankelijk is van de morele verbondenheid die burgers en gezagsdragers onderling ervaren.²¹ Een gelijkaardig standpunt lees ik in *De lange weg naar Neufchâteau*, een boek dat de Vlaamse politieke socioloog Luc Huyse publiceerde naar aanleiding van de Dutroux-crisis in België. Daarin schrijft hij dat elke democratie op twee pijlers rust. De eerste daarvan is legitimiteit. Daaronder verstaat hij de overtuiging, in brede lagen van de bevolking, dat de politieke instellingen en hun equipage het vertrouwen waard zijn; dat wie de staat bestuurt daartoe ook gerechtigd is. Slagkracht is de tweede steunpilaar. Daaronder verstaat hij het vermogen van de overheid om te zorgen voor veiligheid, werk en welvaart. Huyse wijst erop dat geen enkele democratie een langdurige verzwakking van een van die pijlers overleeft.²² De twee elementen die Huyse aanraakt, legitimiteit en slagkracht, hebben natuurlijk alles

20 Zie hierover onder meer L. Huyse, 'Politieke cultuur: van oud naar nieuw en terug?', in B. Raymaekers & A. Van de Putte (red.), *Denken voor morgen. Lessen voor de eenentwintigste eeuw*, Leuven: Universitaire Pers/Davidsfonds 1998, p. 220-222.

21 Vgl. F. Salet, *Om recht en staat. Een sociologische verkenning van sociale, politieke en rechtsbetrekkingen*, Den Haag: Sdu Uitgevers 1994, p. 68.

22 L. Huyse, *De lange weg naar Neufchâteau*, Leuven: Van Halewijck 1996, p. 7, 192.

met elkaar te maken, omdat zij elkaar conditioneren. Zonder slagkracht geen legitimiteit, zonder legitimiteit geen slagkracht. Samengevat, stelt ook Huyse dat democratie zonder vertrouwen niet mogelijk is, en dat men dit vertrouwen steeds opnieuw moet veroveren. Elchardus en Smits zeggen het als volgt: 'Democratie is hoop, geloof en vertrouwen. Een samenleving van het wantrouwen, het onbehagen en de angst, kan niet echt democratisch zijn.'²³

4 Tot slot

De echte uitdaging bestaat er wat mij betreft niet in om de representatieve democratie te vervangen door een directe democratie. Dat bleek ook niet de kern van de populistische kritiek. Meer algemeen gaat het om het herstellen van het vertrouwen van de burger in de overheid, het wegwerken van het maatschappelijk cynisme en, in het verlengde daarvan, het dichten van de door de burgers ervaren kloof tussen burger en politiek. De kritiek die leeft, onder meer onder populistten, mag in ieder geval niet licht worden weggevuifd. Want ondanks dat 'het volk' geen monolithisch blok is, is de kritiek die onder die noemer tot uiting komt reëel *omdat* ze als kritiek bestaat en blijkbaar ruim wordt gedeeld.

23 M. Elchardus & W. Smits, 'Een paar bouwstenen voor een democratisch project', *Samenleving en Politiek* 1999/3, p. 43.